

Історія

УДК 008:339.9:355.02

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15772955>

**Захист культурної спадщини України: міжнародне партнерство
та інновації у протидії наслідкам війни**

Дзюбленко Ірина Михайлівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, міжнародних відносин та гуманітарних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-5274-3258>

Побережець Ганна Степанівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-9064-6731>

Петреченко Ірина Євгенівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства, Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М.Лазаревського, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-6677-1260>

Прийнято: 13.06.2025 | Опубліковано: 30.06.2025

Анотація: *Мета* цього дослідження полягає в аналізі актуальних викликів та інноваційних підходів до збереження культурної спадщини України під час повномасштабної війни. Основний акцент зроблено на значенні міжнародного партнерства та застосуванні сучасних технологій. Завдання включали: вивчення масштабів і характеру ризиків для матеріального та нематеріального культурного надбання України через агресію російської федерації; аналіз успішних прикладів міжнародної співпраці та проєктів із захисту культурних цінностей; оцінку потенціалу інноваційних технологій, таких як цифровізація, превентивна консервація та штучний інтелект, для захисту спадщини в умовах війни та під час відновлення.

Дослідження базувалося на системному підході, що дозволив всебічно проаналізувати проблему охорони культурної спадщини у ситуації військового конфлікту. Використано **методи теоретичного аналізу** наукових праць для визначення ключових тенденцій та прогалів у цій сфері. **Історичний метод** дозволив ретроспективно розглянути випадки мародерства та привласнення українських культурних цінностей із прикладом «скіфського золота». **Порівняльний метод** застосовано для вивчення міжнародного досвіду у сфері захисту спадщини в порівнянні з українською практикою. **Описовий метод** допоміг деталізувати приклади руйнувань, мародерства та міжнародних ініціатив співробітництва.

Результати дослідження свідчать, що культурна спадщина України, як матеріальна, так і нематеріальна, є важливим маркером національної ідентичності й засобом об'єднання суспільства, особливо у воєнний час. Зазначено, що дії російських окупантів, спрямовані на знищення чи привласнення цих надбань, є частиною гібридної війни, основною метою якої є підриз державності України та стирання історичної пам'яті. Успішні

прикладі міжнародного співробітництва, такі як ініціативи ІСОМ чи проєкти «Надзвичайний Червоний список культурних цінностей під загрозою - Україна» і «Ковчег», відіграють значну роль у запобіганні незаконному обігу культурних цінностей, а також сприяють їх фізичному захисту, каталогізації та цифровізації. Вивчений кейс «скіфського золота» показав ефективність міжнародно-правових механізмів у поверненні викрадених об'єктів, одночасно звертаючи увагу на велику відповідальність України у забезпеченні належного збереження артефактів після їх повернення. Також було доведено, що цифровізація, штучний інтелект та превентивні заходи консервації є ключовими інструментами у збереженні спадщини. Ці технології забезпечують фіксацію знищень, створення цифрових копій об'єктів та прогнозування потенційних ризиків, що є особливо важливим у контексті активного конфлікту та при відновленні після війни.

На основі проведеного аналізу зроблено **висновок**, що захист культурної спадщини України потребує інтегрованих зусиль міжнародної спільноти, національних установ і впровадження сучасних технологій. Попри значні втрати від військової агресії, міжнародне співробітництво та інновації стають дієвими засобами боротьби з наслідками війни та створення умов для майбутнього відновлення. Водночас наголошено на необхідності вдосконалення правових інструментів повернення вивезених культурних об'єктів і довгострокового збереження вже повернутих артефактів

Ключові слова: війна, інноваційні технології, культурна спадщина, міжнародне співробітництво, реституція культурних цінностей, цифровізація, превентивна консервація.

**Protecting Ukraine's Cultural Heritage: International Partnership and
Innovation in Countering the Consequences of War**

Iryna Dziublenko,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of
the Department of History of International Relations and Humanities, Mykhailo
Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-5274-3258>

Hanna Poberezhets,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of
the Department of Ukrainian Studies, Mykolayiv National Agricultural University,
Georgy Gongadze St., Mykolaiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-9064-6731>

Iryna Petrechenko,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of
the Department of History of Ukraine, Archeology and Local History,
O. M. Lazarevsky Educational and Research Institute of History, Social Sciences
and Humanities, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium",
Chernihiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6677-1260>

Abstract. *The purpose of this study is to analyze current challenges and innovative approaches to preserving Ukraine's cultural heritage during a full-scale war. The main emphasis is on the importance of international partnership and the application of modern technologies. The tasks included: studying the scale and nature of risks to Ukraine's tangible and intangible cultural heritage due to the aggression of the Russian Federation; analyzing successful examples of*

international cooperation and projects to protect cultural values; assessing the potential of innovative technologies, such as digitalization, preventive conservation and artificial intelligence, to protect heritage in wartime and during recovery.

***The study was based on a systemic approach,** which allowed for a comprehensive analysis of the problem of protecting cultural heritage in a situation of military conflict. **Methods of theoretical analysis** of scientific works were used to identify key trends and gaps in this area. **The historical method** allowed for a retrospective consideration of cases of looting and appropriation of Ukrainian cultural values using the example of «Scythian gold». **The comparative method** was used to study international experience in the field of heritage protection in comparison with Ukrainian practice. **The descriptive method** helped to detail examples of destruction, looting and international cooperation initiatives.*

***The results** of the study indicate that the cultural heritage of Ukraine, both tangible and intangible, is an important marker of national identity and a means of unifying society, especially in wartime. It is noted that the actions of the Russian occupiers aimed at destroying or appropriating these assets are part of a hybrid war, the main goal of which is to undermine the statehood of Ukraine and erase historical memory. Successful examples of international cooperation, such as ICOM initiatives or the projects «Emergency Red List of Cultural Property in Danger – Ukraine» and «Ark», play a significant role in preventing the illicit trafficking of cultural property, and also contribute to their physical protection, cataloguing and digitization. The studied case of «Scythian gold» showed the effectiveness of international legal mechanisms in the return of stolen objects, while at the same time drawing attention to the great responsibility of Ukraine in ensuring the proper preservation of artifacts after their return. It was also proven that digitalization, artificial intelligence and preventive conservation measures are key tools in the preservation of heritage. These technologies ensure the recording of destruction, the creation of digital copies of*

objects and the prediction of potential risks, which is especially important in the context of active conflict and during post-war recovery.

Based on the analysis, it was concluded that the protection of Ukraine's cultural heritage requires integrated efforts of the international community, national institutions and the introduction of modern technologies. Despite significant losses from military aggression, international cooperation and innovation are becoming effective means of combating the consequences of war and creating conditions for future recovery. At the same time, the need to improve legal instruments for the return of removed cultural objects and long-term preservation of already returned artifacts was emphasized.

Keywords: *war, innovative technologies, cultural heritage, international cooperation, restitution of cultural values, digitalization, preventive conservation.*

Постановка проблеми. Проблема захисту об'єктів культурної спадщини під час воєнних конфліктів залишається однією з найскладніших у сфері захисту світових пам'яток. У періоди збройних протистоянь культурна спадщина завжди перебуває під загрозою руйнування та можливих втрат. Російська агресія проти України у 2014 р. та повномасштабне вторгнення з 24 лютого 2022 р. зробили цю тему надзвичайно актуальною для нашої держави.

Об'єкти культурної спадщини є матеріальними та нематеріальними прикладами історії народу, його культури, спадковості традицій, зв'язку із конкретними територіями, а також джерелом національної ідентичності, патріотизму та гордості й самоповаги. Тому під час більшості воєнних конфліктів, які мають на меті захоплення земель, нав'язування іншої ідеології чи стирання історичної пам'яті, зазвичай відбувається навмисне знищення або привласнення культурних цінностей загарбниками. Неповага до чужого культурного середовища проявляється через систематичне й цілеспрямоване

руйнування історичних будівель і монументів, мародерства мистецьких артефактів, нищення архівів та бібліотек, плюндрування «місць пам'яті», а також насадження на окупованих територіях свого, викривленого, трактування ролі та місця тих чи інших об'єктів культурної спадщини.

Забезпечення дієвого захисту та збереження культурної спадщини України в умовах безпрецедентної агресії являє собою не лише моральний обов'язок, але й вагоме практичне завдання, що впливає на міжнародний імідж країни, її стійкість і майбутній процес відновлення.

У межах цього дослідження ми ставимо за мету відповісти на низку фундаментальних питань: які масштаби та характер загроз, що постають перед культурною спадщиною України в умовах війни? Наскільки дієвим є міжнародне партнерство у протидії цим викликам? Яким чином сучасні технології, такі як цифровізація, превентивна консервація чи штучний інтелект, можуть бути залучені до збереження спадщини як під час конфлікту, так і в період відновлення?

Новизна запропонованого підходу полягає в цілісному аналізі взаємодії міжнародної співпраці та інноваційних технологій, представлених як ключові інструменти для вирішення проблем, пов'язаних із впливом війни на культурну спадщину. На відміну від попередніх досліджень, що здебільшого зосереджувалися на окремих напрямках, таких як юридичні механізми, роль музеїв чи процеси цифровізації, наша робота об'єднує ці аспекти в єдину системну концепцію, створюючи платформу для розробки комплексної стратегії захисту та відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці досліджують мотиви та причини атак на культурні пам'ятки, аналізують зміни у міжнародному пам'яткоохоронному законодавстві та розробляють найефективніші превентивні заходи. Вивчення міжнародного досвіду

збереження історичних об'єктів в умовах збройних конфліктів і осмислення багатогранного значення матеріальної культурної спадщини мають ключове значення в контексті російсько-української війни та майбутньої відбудови країни після завершення бойових дій. Також особливої ваги набувають дослідження, пов'язані із пропозиціями та практичними кейсами інноваційних підходів у захисті культурної спадщини в умовах війни та післявоєнної відбудови.

О. Рішняк у своїй статті зробив головний наголос на стратегічному значенні захисту культурної спадщини у протидії агресії, підкреслюючи її роль як важливого елемента спротиву. Також здійснив ретроспективний огляд значення міжнародного досвіду і правових механізмів для забезпечення ефективності цього процесу. Наголосив, що умовах тимчасової окупації територій визнаються обмеження в можливостях охорони, тому зусилля зосереджуються на ретельному документуванні втрат та руйнувань. Також у даному дослідженні варто відзначити цікаву ініціативу щодо навчання військовослужбовців НАТО основам збереження пам'яток культурної спадщини, що демонструє практичний підхід до вирішення цього питання. Разом із цим підкреслено важливість комбінування оперативного реагування з довгостроковою стратегією відновлення культурних об'єктів у постконфліктний період [1]. Роль культурної спадщини у консолідації та зміцненні національної єдності, формуванні неповторної історико-культурної атмосфери висвітлена у дослідженні *Г. Біланич і Л. Біланич* [2]. Теоретичні та практичні аспекти охорони культурної спадщини в умовах війни вивчала *М. Міщенко*. Особливо у статті наголошено, що для забезпечення захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини методи фізичного захисту не завжди можна застосувати до всіх їхніх типів [3].

Також у контексті нашого дослідження важливими є наукові праці, присвячені співробітництву України і ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій та держав. Зокрема, відзначимо напрацювання *Т. Мазура* (стаття присвячена аналізу основних міжнародно-правових актів у сфері охорони пам'яток, розроблених ООН та ЮНЕСКО, а також імплементація їхніх норм у національне законодавство України) [4]; *С. Гаврилук* (вивчення досвіду країн у сфері збереження культурної спадщини в умовах війни) [5].

Про роль музеїв у збереженні культурної спадщини України в умовах війни йдеться у дослідженні *О. Кадола*. Автор демонструє важливість музеїв у збереженні культурної спадщини України в умовах воєнного конфлікту, наголошуючи на конкретних прикладах пошкоджень та втрат унікальних об'єктів та музейних колекцій. Також дослідник наголосив, що воєнні дії наочно продемонстрували вразливість музейної інфраструктури та важливість міжнародної підтримки та співпраці, пов'язаної не лише із документуванням втрат та пошкоджень, а й з можливостями репрезентації культурної спадщини України на міжнародній арені, забезпеченні, по можливості, фізичного захисту культурних цінностей, оцифровування музейних колекцій та створення віртуальних музейних турів [6].

У статті *І. Чернікової, Н. Аксьонової та М. Тимошика* розглянуті окремі аспекти проблем, пов'язаних із збереженням культурної спадщини України в умовах війни. Зокрема, йдеться про усвідомлення цінності культурної спадщини та формування відповідних міжнародних норм, особливо після Другої світової війни. Наголошено, що, хоча в Україні наявна законодавча основа для охорони спадщини, її вдосконалення зазвичай реагує на вже наявні виклики, а не запобігає їм. На думку авторів статті, превентивна реставрація та оцифровування об'єктів культурної спадщини є ефективними методами їх

збереження. Для впровадження цих методів в Україні потрібна державна підтримка, увага місцевих громад і міжнародна співпраця [7].

Дослідження *М. Рогожі* пов'язане із вивченням досвіду збереження культурної спадщини в умовах військового конфлікту в Україні та фокусується на аналізі практик захисту національного надбання й специфіці міжнародної співпраці у цій сфері. Окремо сфокусовано дослідницьку увагу на розширенні зон ризику, оскільки воєнні дії в Україні виходять за межі традиційного «поля бою», безпосередньо зачіпаючи території перебування цивільного населення та розташування культурних об'єктів. Також наголошено на важливості консервації об'єктів, цифровізації та можливостей доступу, незалежно від обставин [8].

Проблеми нищення культурної спадщини та вивезення культурних цінностей з країни у періоди воєн та інших конфліктів, а також механізми реституції культурних цінностей є важливим для аналізу нинішньої ситуації в Україні. Саме про це пише у своїй *В. Солошенко*. Основна увага – навколо розпорошення культурних цінностей в роки та після Другої світової війни. Розкрито механізми, завдяки яким культурна спадщина опинилася у різних країнах - у державних музеях або приватних колекціях. Це сталося як через військовий примус, так і через випадки подальшого продажу чи зміни власників [9].

О. Рєєнт і Г. Денисенко на практичних кейсах проаналізували, як знищення та руйнування пам'яток історії та культури не лише завдають матеріальних збитків, але й є спробою підірвати моральний дух українського народу, стерти його минуле, зруйнувати історичну пам'ять, відображену в цих об'єктах. Дослідники наголошують, що після завершення війни ключовими завданнями в галузі культури стануть збереження культурної спадщини, створення стратегії її відновлення із залученням державних установ,

Окремо варто згадати наукові дослідження, присвячені інноваційним методам захисту та збереження культурної спадщини, зокрема, коли йде мова про вже апробовані формати таких підходів у інших країнах. У даному контексті це статті Ю. Баланюк (досвід європейських країн у формуванні законодавчої бази та її практичної реалізації задля превентивної консервації об'єктів культурної спадщини) [11]; М. Борисенко (превентивна консервація об'єктів культурної спадщини як інструмент для її збереження) [12]; О. Рішняк (аналіз сучасних світових тенденцій у розвитку реставраційної з пріоритетом на превентивну консервації) [13].

Таблиця систематизації досліджень:

Тематика	Автори	Ключові аспекти
Стратегічне значення та правові механізми захисту культурної спадщини	О. Рішняк Г. Біланич, Л. Біланич	Значення культурної спадщини як елементу протиправу російській агресії та важливість міжнародного досвіду; обмеження охорони; навчання військовослужбовців НАТО основам збереження пам'яток зосередження на документуванні втрат тимчасово окупованих територій Роль культурної спадщини у консолідації та зміцненні національної єдності.

	М. Міщенко Т. Мазур, С. Гаврилюк	Аналіз теоретичних та практичних аспектів охорони культурної спадщини у війні; фізичні методи захисту не завжди застосовні до всіх типів нерухомих об'єктів. Співробітництво України з ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями; вивчення міжнародного досвіду збереження спадщини.
Роль інституцій та виклики	О. Кадола І. Чернікова, Н. Аксьонова, М. Тимошик	Роль музеїв у збереженні культурної спадщини України під час війни; вразливість музейної інфраструктури в умовах війни; важливість міжнародної підтримки для документування, репрезентації. Фізичного захисту та цифровізації колекцій. Проблеми збереження культурної спадщини; необхідність вдосконалення законодавчої бази; ефективність превентивної реставрації й оцифровування за державної та міжнародної підтримки. Досвід збереження спадщини в Україні в умовах конфлікту; розширення зон ризику за межі «поля бою»; важливість консервації,

	М. Рогожа	цифровізації та доступу до об'єктів, незалежно від обставин.
Реституція та повернення культурних цінностей:	В. Солошенко О. Ресєт, Г. Денисенко	Проблеми нищення культурної спадщини та вивезення цінностей; механізми реституції. Знищення пам'яток є спробою підірвати моральний дух українського народу; важливість післявоєнної стратегії відновлення із залученням міжнародних організацій та культурної дипломатії; необхідність оцінки збитків та визначення компенсацій.
Інноваційні методи захисту та збереження	Ю. Баланюк, М. Борисенко, О. Рішняк	Вивчення європейського досвіду та світові тенденції у формуванні законодавчої бази та практичної реалізації превентивної консервації об'єктів культурної спадщини; аналіз розвитку реставраційної сфери з пріоритетом на превентивні заходи.

Попри значні досягнення у сфері досліджень, залишаються недостатньо вивченими аспекти ефективності комплексних інноваційних підходів до захисту культурної спадщини. Це стосується, зокрема, інтеграції цифрових технологій, превентивної консервації та використання штучного інтелекту, особливо в контексті тривалої та інтенсивної збройної агресії. Окрім того, необхідно ретельніше аналізувати механізми адвокації та правового забезпечення процесу повернення культурних цінностей, викрадених

протягом століть імперською Росією. Це питання залишається актуальним не лише стосовно артефактів, які були вивезені після 2014 р., а й набагато раніше. Водночас спостерігається дефіцит глибокого вивчення реальних практичних кроків і викликів, пов'язаних із належним збереженням і охороною повернутих цінностей. Яскравим прикладом цього є ситуація навколо «скіфського золота».

Існуючі праці часто фокусуються на окремих аспектах проблеми, не завжди пропонуючи цілісний погляд на синергію міжнародного співробітництва та технологічних інновацій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На основі аналізу публікацій та досліджень, а також зважаючи на триваючу російсько-українську війну, можна виділити кілька конкретних невирішених аспектів загальної проблеми захисту культурної спадщини України. Відзначимо, насамперед: комплексна оцінка ефективності інноваційних методів; правові механізми реституції викрадених цінностей, вивезених у попередні історичні періоди; проблема довгострокового збереження повернутих цінностей (приклад зі «скіфським золотом» засвідчує успіх у поверненні історичних цінностей, але водночас підкреслює необхідність забезпечення належної їх охорони та відповідного фінансування); адаптація міжнародного законодавства до нових форм гібридної агресії щодо культурної спадщини. У своїй публікації авторами започатковано окремі визначені аспекти та плануємо у подальших наукових напрацюваннях поглиблювати виокремлені нами напрямки розробки теми.

Звідси випливає необхідність:

1. Комплексного аналізу ефективності впровадження інноваційних підходів: взаємозв'язок і синергія між цифровими технологіями (зокрема, цифровізація, штучний інтелект) та превентивними методами консервації досі

недостатньо вивчені, особливо в умовах активного збройного конфлікту. Більшість наукових праць розглядають ці методи окремо, залишаючи поза увагою їхню спільну ефективність та потенційну взаємодоповнюваність. Детальніше дослідження цих питань є необхідним для оптимального використання наявних ресурсів і забезпечення максимального рівня захисту.

2. Аналіз та вдосконалення юридичних механізмів повернення викрадених культурних цінностей, вивезених у попередні історичні періоди. Хоча окремі дослідження зосереджені на поверненні артефактів після 2014 р. (відомий приклад – «скіфське золото»), питання реституції цінностей, які були привласнені імперською росією протягом тривалого часу, залишається значною мірою нерозкритим. Комплексний підхід до розробки ефективних юридичних стратегій та механізмів адвокації є надважливим з огляду на давність подій та труднощі з доказовою базою.

3. Виклики збереження повернених культурних цінностей та забезпечення фінансування. Успіх повернення таких цінностей, як «скіфське золото», підкреслює важливість подальшого забезпечення їхнього захисту, належної консервації та довгострокового фінансового забезпечення. Це не лише питання репатріації, а й довгострокової відповідальності за збереження історичних артефактів в Україні. Критично важливими є дослідження, спрямовані на розробку надійних моделей фінансування та створення відповідної інфраструктури для повернутих колекцій.

4. Модифікація міжнародного законодавства для протидії новим формам гібридної агресії щодо культурної спадщини. Російсько-українська війна демонструє інноваційні загрози - від свідомого знищення архівів до маніпуляцій історією на окупованих територіях. Сучасне міжнародне законодавство потребує всебічного аналізу на предмет його здатності реагувати на такі виклики, а також розробки конкретних рекомендацій для

вдосконалення нормативно-правової бази задля ефективної протидії цим новим формам агресії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета статті полягає в аналізі сучасних викликів та інноваційних підходів до збереження культурної спадщини України в умовах масштабної війни. Особлива увага приділяється значенню міжнародної співпраці та впровадженню новітніх технологій у цій сфері.

Для досягнення мети передбачено розв'язання наступних завдань: аналіз масштабів і характеру ризиків, котрим піддається матеріальна та нематеріальна культурна спадщина України внаслідок збройної агресії російської федерації, з метою об'єктивної оцінки завданих пошкоджень; оцінка ефективності успішних прикладів міжнародної співпраці й проєктів, спрямованих на захист українських культурних цінностей, визначивши основні чинники їхньої результативності та перспективи масштабування; вивчення можливостей й практичного потенціалу використання інноваційних технологій, таких як цифровізація, превентивна консервація та штучний інтелект, для збереження культурної спадщини в умовах конфлікту та під час відновлення післявоєнного періоду; розробити рекомендації щодо покращення механізмів міжнародного партнерства та впровадження інноваційних рішень з метою зміцнення стійкості культурної спадщини України перед загрозами, пов'язаними з війною та відбудовою.

Методологія дослідження ґрунтувалася на міждисциплінарному підході, що сприяло всебічному аналізу проблеми захисту культурної спадщини в умовах військового конфлікту. У дослідженні інтегровані історичні, правові, культурологічні та технологічні аспекти. Для досягнення цілей роботи було застосовано набір методів наукового пізнання. Зокрема, системний підхід використаний для цілісного вивчення проблеми охорони

культурної спадщини шляхом розгляду її як складної системи. Ця система включає матеріальні та нематеріальні елементи, які взаємодіють із міжнародними правовими нормами, технологічними інноваціями та соціокультурними процесами. Такий підхід дав змогу ідентифікувати зв'язки між різними факторами, що впливають на стан культурних об'єктів в умовах війни. Теоретичний аналіз наукових праць був проведений з метою детального вивчення наявних досліджень, визначення ключових понять і тенденцій, а також ідентифікації прогалин у науковій літературі. Проаналізовано публікації з історії, міжнародного права, культурології, музеєзнавства та інформаційних технологій задля створення міцної теоретичної бази дослідження. Історичний метод застосований для ретроспективного аналізу випадків мародерства та незаконного привласнення українських культурних цінностей. На прикладі «скіфського золота» було досліджено історичні події, пов'язані з крадіжками культурних об'єктів і проаналізовано довгострокові наслідки та механізми реституції. Компаративний метод використаний для аналізу міжнародного досвіду у сфері збереження культурної спадщини в умовах збройних конфліктів. Порівняння практик України з іншими країнами допомогло виділити ефективні стратегії, найкращі рішення та можливості для вдосконалення національної політики й відповідних дій. Описовий метод сприяв деталізації конкретних прикладів руйнувань, мародерства, а також опису міжнародних ініціатив співпраці, проєктів і технологічних інновацій. Цей підхід був важливим для демонстрації масштабу проблеми та оцінки ефективності впроваджених заходів. Метод кейс-стаді застосований для глибшого розгляду кейсу «скіфського золота», що допомогло дослідити механізми міжнародно-правового захисту, виклики в процедурі повернення культурних цінностей та питання відповідальності держави за їх збереження.

Поєднання цих методів забезпечило багатовимірний і ґрунтовний аналіз проблеми. Це дозволило не лише оцінити поточну ситуацію щодо захисту культурної спадщини України, але й запропонувати практичні рішення для її збереження й відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Важливість культурної спадщини в умовах війни.

Культурна спадщина має як матеріальний, так і нематеріальний вимір. Нематеріальна складова, що охоплює мову, традиції, обряди, звичаї та фольклор, слугує носієм автентичності та етнокультурної унікальності українців. Вона втілює впливи різних народів і держав, які залишили свій відбиток у процесі формування української нації. Турбота про ці цінності, їх популяризація та збереження свідчать про суспільну зрілість і значною мірою впливають на міжнародний образ країни. Важливим є не лише законодавчий захист культурної спадщини, а й усвідомлення її ролі кожним індивідом та суспільством загалом.

Культурна спадщина виступає також сильним чинником єдності у складні періоди. Її духовна та соціальна цінність є безцінною, адже вона зберігає багатий досвід поколінь, мистецькі традиції, філософські погляди, технологічні надбання та історію народу, держави, різних спільнот [14, с. 7]. Емоційний вплив таких надбань зокрема ілюструють спогади про пошкоджений пам'ятник Тарасу Шевченку в Бородянці чи зруйновану садибу-музей Романа Шухевича у Львівській області внаслідок атаки дрона, або ж Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди, який був знищений російським снарядом. На жаль, нищення культурної спадщини, як і загалом невгамовне прагнення фізичного знищення усіх українців та плундрування української землі російськими окупантами не припиняється. Зокрема, під час дронowo-ракетної атаки на Київ у ніч з 9 на 10 червня 2025 р.

однією із вибухових хвиль був пошкоджений карниз на головній абсиді Софійського собору. Такі втрати завдають болю, але водночас мотивують до згуртованості та опору. Навіть у мирний час культурні матеріальні та нематеріальні скарби, такі як скіфська пектораль із Товстої Могили, оригінальні петриківські розписи, косівська та опішнянська кераміка, обуховицьке ткацтво і крелевецькі рушники, кулінарно-гастрономічна культура, викликають гордість і приємні емоції.

Мародерство та апропріація культурних цінностей.

Також актуальною проблемою для України стало мародерство з боку російських окупантів - від рядових російських солдатів до державної політики країни-агресора, скерованої з перших днів війни на нищення або вивезення з України культурних цінностей. Масово пограбовані або знищені музейні експозиції Мелітополя, Херсона, Маріуполя [15; 16]. Як зазначив під час одного з наукових заходів історик і археолог В. Тилішак, «Усі війни, які росія, імперська росія в тих чи інших проявах починала проти України, супроводжувалися грабунком цінностей. Можемо згадати і трагедію Батурина, яка супроводжувалася не лише тим, що було знищено населення міста, але були й вивезені реліквії, гетьманські клейноди в Москву. І вони опинилися сьогодні в різних московських і петербурзьких музеях, насамперед – в ермітажі» [17]. Як слушно підкреслив голова Співки археологів України Є. Синиця, російська імперська політика щодо української культурної спадщини суттєво відрізняється від методу, яким колишні західні імперії ставилися до своїх колоній. Протягом століть росія не лише вивозила з України пам'ятки старовини, але й зараховувала їх до своєї історичної спадщини та приписувала російському народу. Скіфські артефакти з території України досі відзначаються в багатьох російських музеях як такі, що походять з «півдня Росії» або певного регіону російської імперії. Такий підхід

розповсюджується не лише серед внутрішньої аудиторії, але й на зовнішню, зокрема під час виставок за кордоном. Науковець впевнений, що це питання має велику політичну складову, адже археологічні знахідки служать свідченням життя людей різних епох на певній території. Таким чином, вони виступають своєрідним маркером цивілізації та основою для формування національної ідентичності [18].

Отже, захист та збереження культурної спадщини є не тільки питанням матеріальної охорони, а й виявом духовного багатства народу. Вона формує систему цінностей сучасного суспільства та забезпечує тяглість між теперішнім і майбутніми поколіннями.

Міжнародне партнерство та інновації у захисті культурної спадщини

Однією з найвідоміших справ, пов'язаних з поверненням Україні культурних цінностей, стало питання «скіфського золота». Влітку 2013 р. колекція п'яти музеїв, яка включала понад 560 експонатів із Музейного фонду України, була підготовлена для виставок у Європі. Колекція складалася зі скіфських золотих прикрас, римських бронзових виробів та китайських лакованих скриньок віком понад 2000 років. Виставка під назвою «Крим: золото й таємниці Чорного моря» проходила в музеї Алларда Пірсона в Амстердамі (Нідерланди) у той час, коли тривала окупація та анексія Криму росією. Після завершення виставки керівництво музею опинилося перед складним питанням: кому слід повернути експонати. Одразу вдалося повернути 19 предметів з Національного музею історії України. Решта золота належала кримським музеям, але у зв'язку з окупацією передача цих експонатів була ускладнена з правових, безпекових та морально-етичних міркувань. На унікальну спадщину претендували як Україна, так і окуповані музеї Криму. Серед них були Керченський та Бахчисарайський історико-

культурні заповідники, Центральний музей Тавриди у Сімферополі та «Херсонес Таврійський» у Севастополі, які подали позов до суду в Амстердамі. Наприкінці 2016 р. Окружний адміністративний суд Амстердаму ухвалив рішення: «скіфське золото», як частина культурної спадщини України, має бути повернуто державі. Рішення базувалося на нормах міжнародного права та Конвенціях ЮНЕСКО. Цей вердикт оскаржували представники країни-агресора, однак суд другої інстанції підтвердив законність повернення колекції Україні. Росія знову подала касаційну скаргу, але Верховний Суд Нідерландів у червні 2023 р. остаточно ухвалив рішення: експонати мають бути передані Україні без сплати за їх багаторічне зберігання, враховуючи воєнний стан у країні. У листопаді 2023 р. майже три тони безцінної колекції були повернуті до Музейного фонду України. Це стало значною перемогою у боротьбі за культурну спадщину. Водночас, із цією подією покладається висока відповідальність на державу щодо збереження експонатів. Їхнє належне утримання, охорона та підтримка вимагають фінансових і матеріально-технічних ресурсів для Національного історичного музею України, де після повернення була організована виставка цієї унікальної колекції [19; 20].

Розглядаючи ситуацію зі «скіфським золотом», можна відзначити високу результативність використання міжнародно-правових інструментів. Водночас цей приклад унаочнив суттєві недоліки у національній системі збереження та довгострокового фінансування, що потребують термінового вирішення для забезпечення належного захисту повернутих артефактів.

В Україні на державному обліку перебуває близько 170 тисяч нерухомих пам'яток культурної спадщини, розташованих по всій території країни. Крім того, 8 унікальних українських культурних, архітектурних і природних об'єктів увійшли до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО:

- Собор Святої Софії, Києво-Печерська лавра та прилеглі монастирські споруди (від 1990 р.);
- Геодезична «Дуга Струве» (з 2005 р.);
- Ансамбль історичного центру Львова (з 1998 р.);
- Букові праліси Карпат (з 2011 р.);
- Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (з 2011 р.);
- Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (з 2013 р.);
- Дерев'яні церкви Карпатського регіону України (з 2013 р.) [2, с. 21; 21].
- Історичний центр Одеси (з 2023 р.) [22].

Але навіть високий охоронний статус пам'яток, на жаль, не є гарантією їх захисту від збройної агресії російської федерації, мародерства з її боку та варварського поводження.

Прикладом тому є трагічна ситуація із культурною спадщиною Криму після російської окупації. Загрози культурній спадщині України в Криму виникли з початку окупації півострова російською федерацією. Відповідно до чинного міжнародного права, як договірною, так і звичаєвого, а також національного законодавства України, усі культурні цінності, що перебувають і залишаються на території тимчасово окупованого Кримського півострова, продовжують належати українській державі. Це підтверджується найновішими міжнародно-правовими документами. Зокрема, резолюція Генеральної асамблеї ООН A/RES/68/262 від 27 березня 2014 р., прийнята незабаром після дій країни-агресора, підтримала територіальну цілісність України. Резолюція закликає всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати жодних змін статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, а також утримуватись від дій, які могли б бути витлумачені як визнання цих змін [23].

На початок 2014 р. на території АР Крим діяла 31 музейна установа та філії республіканського підпорядкування; «Судацька фортиця» (філія Національного заповідника «Софія Київська»); біля 350 громадських та відомчих музеїв. У музейних колекціях зберігалось близько 950 тисяч предметів з Музейного фонду України. У Севастополі розміщувався знаменитий Національний заповідник «Херсонес Таврійський» із філією «Середньовічні фортеці Каламіто і Чембало» та відділом «Гераклеїські клери», а також кілька десятків різноманітних музеїв (320 тисяч музейних предметів, з яких близько 200 тисяч – у колекції Херсонесу Таврійського). Під охороною держави Україна перебувало 4095 пам'яток національного та місцевого значення, серед них - пам'ятки історії, археології, монументального мистецтва, архітектури та містобудування. До попереднього Переліку об'єктів-кандидатів до Списку всесвітньої спадщини був внесений Бахчисарайський палац кримських ханів (2003 р.); Комплекс об'єктів Судацької фортеці VI-XVI ст. (2007 р.); Укріплені поселення на генуезьких торгових шляхах від Середземного до Чорного моря (2010 р.); Культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії (2012 р.); Історичне середовище кримських ханів у місті Бахчисарай (2012 р.) [24].

До окупації у Криму діяла Конституція АР Крим, яка закріплювала за автономією повноваження щодо нормативного регулювання питань музеїв та історико-культурних заповідників. Це створило ситуацію, за якої центральні органи виконавчої влади України не мали повної інформації про стан місцевих музеїв і заповідників. У теперішній час щорічні археологічні дослідження на окупованій території, включаючи роботи на будівельних майданчиках, розробку нових генеральних планів міст, перегляд статусу об'єктів культурної спадщини, об'єднання пам'яток у комплекси або зміни топонімії та меж

територій, кардинально трансформують культурний ландшафт Криму, фактично знищуючи багатовікові культурні та археологічні пласти [25].

Пам'ятка «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» - це залишки стародавнього міста Херсонес, що розташоване на території сучасного Севастополя в Криму, а також сім сільськогосподарських ділянок у тій же місцевості, які постачали місто продуктами харчування та тогочасним вином, що було важливим експортним товаром полісу. Херсонеське городище унікальне тим, що є єдиним у Північному Причорномор'ї цілісним прикладом античного міста, яке існувало з V ст. до н.е. до XIV ст. н.е. Залишки міського планування, таких як вулиці, житлові, господарські та культурні споруди, дійшли до наших днів. Хора - унікальні частини сільськогосподарських околиць стародавнього міста, що є винятковим прикладом для Європи. Вона ілюструє організацію господарської діяльності та поділ територій між громадянами античного полісу [26]. Херсонес, як один із наріжних каменів історії Криму, є ілюстрацією цивілізаційного розвитку цих територій, перетворення місцевого середовища у античне суспільство. Сторінки його історії пов'язані із еллінами, римськими імператорами та їхніми легіонами й дипломатичними хитросплетіннями Східної Римської імперії (Візантії). Водночас історія Херсонесу - демонстрація творчого потенціалу місцевих народів, їхньої здатності до культурного взаємообміну та взаємовпливу. З 1993 р. території Херсонеса разом із його об'єктами стали фокусом міжнародних науково-дослідницьких проєктів. У результаті цієї співпраці Національний заповідник «Херсонес Таврійський» в Україні перетворився на провідний центр дослідження стародавнього міста та заснував власну наукову археологічну школу. Однак після окупації статут пам'ятки та ситуації з належним доглядом і утриманням різко погіршилася. Як зазначив ще у 2015 р. археолог та пам'яткоохоронець Т. Бобровський:

«Мені здається, що Росії Херсонес Таврійський як об'єкт Всесвітньої спадщини не потрібен. Це своєрідний клопіт, бо якщо-таки Україна подасть до ЮНЕСКО клопотання про включення цього кримського заповідника до Списку пам'яток Всесвітньої спадщини в небезпеці, то до Севастополя вирушатимуть постійні моніторингові місії. У Крим нині не їздять туристи зі США, Європи - країн, що перебувають, так би мовити, в опозиції до РФ. Туристів з усього світу на півострові немає і найближчим часом не буде. Це анексована територія, юридично її статус не визначений, гості звідусіль не їдуть, то навіщо мати собі зайвий клопіт у вигляді об'єкта Всесвітньої спадщини?» [27].

І справді, окупаційна влада доклала максимум зусиль, щоб стерти з пам'яті культурну спадщину світового рівня. У 2015-2016 рр. забудовники закрили оглядові майданчики археологічних залишків, таких як башти, стіни та колони, які знаходилися на поверхні. Згодом на місці давньої цитаделі збудували псевдоантичний відкритий театр, який створює навантаження близько тонни на оригінальну споруду. Більшість знайдених артефактів вивезли до музеїв росії. Серед них були фрески, посуд, предмети побуту та ікони. Згодом на місці залишків некрополя розпочалося зведення «археологічного парку» під назвою «Новий Херсонес». Російські окупанти не врахували особливості геологічної ситуації на цій території, тому взяли знімати ґрунт за допомогою звичайних екскаваторів. У процесі робіт вони випадково натрапили на стародавнє джерело, через що вся територія виявилася залитою водою. На місці історико-археологічної пам'ятки тепер збудоване фактично нове місто. «Археологічний парк» накриває старі знахідки; кілька об'єктів, що були розкопані, поступово перенесли і відбудували в іншому місці. На території колишнього городища росіяни

збудували собор святого Володимира, який підпорядковується і освячений московською церквою [28].

Приклад Херсонесу Таврійського яскраво ілюструє цілеспрямовану деструктивну політику країни-агресора стосовно української культурної спадщини. Це не лише свідчення фізичного руйнування та пограбування, але й доказ спроб фальсифікації історії та привласнення культурних наративів. Така ситуація показує, наскільки складним і стратегічно важливим є питання захисту культурної спадщини, а також удосконалення підходів до її збереження, зокрема із залученням підтримки міжнародних партнерів України. Досягнення ефективності цих заходів залежить не лише від фінансової допомоги, але й від активного міжнародного моніторингу та тиску на окупаційний режим.

Вже на прикладі долі Херсонесу Таврійського бачимо, наскільки складною та стратегічно важливою є проблема захисту культурної спадщини та методики її збереження, зокрема, за підтримки міжнародних партнерів України.

28 червня 2022 р., у відповідь на військову агресію, Міжнародна рада музеїв (ICOM) спільно з Міністерством культури та інформаційної політики України запустили проєкт «Надзвичайний Червоний список культурних цінностей під загрозою - Україна» (Emergency Red List of Cultural Objects at Risk - Ukraine). Його основна мета - каталогізація та охорона об'єктів культури, що перебувають у зоні високого ризику знищення або незаконного вивезення. Складення списку стало результатом співпраці експертів із 11 українських музеїв. Було визначено 53 типи об'єктів, які належать до 7 різних категорій. Перелік охоплює широкий спектр культурних надбань - від археологічних реліквій до шедеврів українського авангарду XX ст. У період воєнних дій співпраця українських органів влади з ICOM є вкрай значущою.

Як глобальна організація, ICOM об'єднує близько 45 тисяч музейних спеціалістів зі 123 країн, сприяючи збереженню природних і культурних цінностей. ICOM має статус консультанта при ООН і ЮНЕСКО, працюючи над протидією незаконному обігу культурних об'єктів. Організація активно взаємодіє з Інтерполом та митними структурами по всьому світу, а також залучена до захисту культурного надбання в умовах стихійних лих чи збройних конфліктів. Її база даних культурних об'єктів слугує важливим інструментом для запобігання незаконному вивезенню спадщини. Запуск цього проєкту є вагомим кроком на шляху до збереження культурного надбання України в умовах російсько-української війни [29].

Цей проєкт відображає проактивний підхід України та світової спільноти до захисту культурної спадщини, роблячи акцент на превентивних заходах і фіксації втрат. Водночас його успішність значною мірою визначається швидкою реалізацією на локальному рівні, забезпеченням доступу до постраждалих територій і подальшою інтеграцією зібраної інформації у міжнародні правові механізми для майбутніх судових процесів та реституції.

Ще один важливий інноваційний міжнародний проєкт, присвячений збереженню та захисту української культури і спадщини, що страждають від систематичного знищення під час війни, розпочав свою першу значущу місію у 2025 р. Він має назву «Ковчег». Про його роботу було оголошено 18 грудня 2024 р. у Празі. Це – спільний українсько-чеський проєкт, розрахований на два роки роботи. Броньований автомобіль «Ковчег-1» розроблений для виконання завдань у складних і небезпечних умовах. Він призначений для перевезення фахівців разом із реставраційним обладнанням і цифровими технологіями. Цей проєкт дозволяє зберігати історичні книги на уражених територіях, а також створювати цифрові копії та 3D-скани об'єктів, таких як фрески, які

неможливо перемістити з місця їхнього нинішнього розташування. Проєкт передбачає використання двох мобільних станцій вартістю 10 та 20 мільйонів крон, які сприятимуть оцифруванню старовинних манускриптів і створенню 3D-сканів культурних об'єктів. Навчальною базою для підготовки українських фахівців став Національний заповідник «Києво-Печерська лавра» [30]. Серед постраждалих об'єктів внаслідок війни опинилися такі знакові культурні установи, як Одеський художній, морський, археологічний та літературний музеї, Харківський художній музей, Іванківський краєзнавчий музей, Київська картинна галерея, Меморіальний музей-садиба Михайла Коцюбинського в Чернігівській області та інші. Проєкт «Ковчег» являє собою приватно-державну ініціативу, спрямовану на мінімізацію цих втрат. Його реалізація проходить під керівництвом Міністерства культури Чехії у партнерстві з українською владою та Чеською національною бібліотекою [31].

Проєкт «Ковчег» є прикладом впровадження інноваційних технологій, таких як мобільне 3D-сканування та цифровізація, навіть у складних умовах активних бойових дій. Його важливість полягає не лише в збереженні артефактів, але й у створенні цифрових копій об'єктів. Ці копії можуть слугувати основою для відновлення після завершення війни, а також виступати доказовим матеріалом у міжнародних судових процесах. Проєкт наочно демонструє, як сучасні технології можуть сприяти превентивній консервації та ретельному документуванню культурних втрат.

Загалом, саме інноваційні методи та залучення міжнародної підтримки для захисту та збереження культурної спадщини в умовах війни та післявоєнної відбудови є дієвим механізмом бодай якимось чином мінімізувати катастрофічні втрати України. На сьогодні у світі активно використовують кілька форматів збереження культурної спадщини за допомогою інновацій:

Таблиця 2

Вплив інновацій на збереження культурної спадщини

Назва	Приклади реалізації в Україні та інших країнах
Цифрові технології (оцифровування культурної спадщини)	Емузей (Україна) Музей вкраденого мистецтва (Україна) «American Memory» (1990 р.) - Бібліотека Конгресу США. Minerva (2002 р.), оцифрування матеріалів міністерств культури країн Європи.
Превентивна консервація	Комплексна система IoT для моніторингу мікрокліматичних умов у Луврі (Франція), Музеї історії мистецтв Відня (Австрія), Швейцарському національному музеї, Національному архіві у Чеській республіці та ін.

Джерело: складено авторами на основі: [32; 33; 34, с. 87]

Також вже впроваджується у світовій практиці застосування ШІ для аналізу великого обсягу даних, прогнозу ризиків, автоматизації деяких процесів у сфері захисту та збереження культурної спадщини [35].

Це охоплює автоматичне виявлення пошкоджень на зображеннях, аналіз ризикових зон на основі військових дій, а також оптимізацію логістичних процесів для евакуації цінних об'єктів. У ситуації дефіциту ресурсів та постійної загрози такі інструменти стають надзвичайно важливими для підвищення ефективності дій і забезпечення захисту.

Культурна спадщина України, що охоплює як матеріальні, так і нематеріальні аспекти, є не лише прикладом її унікальної ідентичності та багатовікової історії, але й служить потужним об'єднавчим чинником, особливо в умовах війни. Попри постійні намагання окупантів знищити або привласнити ці надбання, Україна активно налагоджує співпрацю з міжнародними партнерами та впроваджує сучасні підходи для їхнього захисту й збереження.

Висновки.

Згідно з результатами дослідження, присвяченого захисту культурної спадщини України в умовах повномасштабної війни, можна виділити кілька основних висновків. Культурна спадщина України є ключовим елементом матеріального та нематеріального багатства і важливим чинником формування національної ідентичності та єдності. Масштаби та природа загроз, пов'язаних із збройною агресією російської федерації, є безпрецедентними. Вони охоплюють не лише фізичне знищення, але й цілеспрямоване привласнення та спотворення історії, що підкреслює гібридний характер цього конфлікту.

У контексті тривалої збройної агресії, її знищення та мародерство, здійснювані російською федерацією, стали частиною гібридної війни, спрямованої на підриг української державності та стирання історичної пам'яті.

Міжнародне співробітництво, зокрема взаємодія з ICOM та участь у проектах на кшталт «Надзвичайного Червоного списку» та «Ковчега», відіграють ключову роль у протидії незаконному обігу культурних цінностей та мінімізації шкоди. Ці ініціативи сприяють каталогізації, фізичному захисту та оцифруванню об'єктів, що перебувають під загрозою знищення. Вони також не лише забезпечують організацію та фізичний захист, але й формують доказову основу для майбутніх судових розглядів та репарацій, істотно зміцнюючи ефективність міжнародної співпраці.

Кейс «скіфського золота» демонструє ефективність міжнародно-правових механізмів у поверненні викрадених культурних цінностей, водночас висвітлюючи відповідальність України за належне збереження та утримання повернутих артефактів. Цей приклад водночас наголошує на важливості зміцнення внутрішніх можливостей України для забезпечення

належного зберігання та утримання повернених артефактів, що передбачає, зокрема, розробку довгострокових стратегій фінансування та покращення інфраструктури.

Сучасні інноваційні підходи, такі як цифровізація, превентивна консервація та використання штучного інтелекту, стають ключовими інструментами у сфері захисту культурної спадщини. Ці методи дозволяють документувати знищення, створювати цифрові копії об'єктів та оцінювати ймовірні ризики. Їх значущість особливо відчутна в умовах війни та періоду післявоєнного відновлення. Використання інноваційних методів забезпечує не лише швидке документування руйнувань та створення цифрових копій об'єктів, але й дає змогу передбачати потенційні ризики та вдосконалювати превентивні дії. Це набуває особливого значення в умовах інтенсивних бойових дій та під час післявоєнного відновлення.

Дослідження спирається на дані, актуальні станом на червень 2025 р., та відображає складний і динамічний характер стану культурної спадщини в умовах війни. Водночас окремі аспекти, такі як обсяг руйнувань на тимчасово окупованих територіях, залишаються недоступними для детального аналізу. Крім того, оцінювання довгострокової ефективності новітніх інноваційних проєктів потребує додаткового часу, щоб забезпечити якісний моніторинг та збір необхідних даних.

Перспективи майбутніх досліджень включають розробку детальних механізмів фінансування та забезпечення сталого розвитку культурних інституцій після повернення культурних цінностей; аналіз впливу гібридних методів агресії на нематеріальну спадщину і формування ефективних заходів протидії; а також вивчення можливостей застосування штучного інтелекту для створення автоматизованих систем моніторингу та захисту пам'яток у зонах конфлікту. Особливу увагу слід приділити питанням повернення культурних

цінностей України, які протягом століть були вивезені до росії. Це передбачає розробку ефективної міжнародно-правової стратегії та активну дипломатичну діяльність на найвищих рівнях для захисту національної культурної спадщини.

Список використаних джерел

1. Рішняк О. (2022). Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*, (4), 159–173. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.159>
2. Біланич Г., & Біланич Л. (2021). Національна культурна спадщина: пам'ятки України у списку світової спадщини ЮНЕСКО. У: *Культурна та історична спадщина, урбаністика та будівництво як форми мистецького надбання* (с. 17–26). Publishing House «UKRLOGOS Group». <https://doi.org/10.36074/kisybfbfmn.ed-1.02>
3. Міщенко М. (2023). Охорона нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах агресивної війни: теоретико-практичні аспекти. *Культурологічна думка*, 23(1), 168–177. <https://doi.org/10.37627/2311-9489-23-2023-1.168-177>
4. Мазур Т. (2020). Імплементація в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 1(19), 110–118. <https://doi.org/10.33270/04201901.110>
5. Гаврилюк С. (2022). Міжнародний досвід захисту культурних цінностей в умовах воєнного конфлікту. *Волинський музейний вісник*, (12), 3–9. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/22550>
6. Кодол О. (2025). Роль музеїв у збереженні культурної спадщини України під час воєнних випробувань. *Філософія та управління*, 1(5), 51–58. <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.1.06>

7. Чернікова І., Аксьонова Н., & Тимошик М. (2024). Збереження культурної спадщини України. *Актуальні питання у сучасній науці*, 3(21), 1205–1225. <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/14485>
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3\(21\)-1205-1225](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3(21)-1205-1225)
8. Рогожа М. (2023). Збереження культурної спадщини України в умовах війни: практики міжнародної взаємодії. *Українські культурологічні студії*, 1(12), 10–14. [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1\(12\).02](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1(12).02)
9. Солошенко В. (2018). Захист культурних цінностей у період війн і збройних конфліктів. *Проблеми всесвітньої історії*, 2(6), 187–204. <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4969/1/%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9.pdf> (дата звернення: 19.04.2025)
10. Реєнт О., & Денисенко Г. (2025). Культурна спадщина України в умовах російсько-української війни: виклики та наслідки збройної агресії. *Український історичний журнал*, (6), 44–65. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.044>
11. Баланюк Ю. (2014). Європейський та український досвід збереження культурної спадщини. *Український науковий журнал. Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*, (4). <https://social-science.uu.edu.ua/article/1275>
12. Борисенко М. (2021). Превентивна консервація як інструмент збереження культурного надбання. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 35(1), 26–31. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-1-4>

13. Рішняк О. (2020). Сучасна реставраційна діяльність: основні напрями, завдання та пріоритети. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, (35), 220–226. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v35i0.388>
14. Купрійчук В. (2018). Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. У В. Трощинський (Заг. ред.), *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія*. НАДУ. <http://eprints.zu.edu.ua/34755/1/2.pdf>
15. Балачук І. (2022, 23 березня). Російські окупанти знищили музей ім. Куїнджі у Маріуполі. *Українська правда*. 16. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/23/7333906/>
16. Барсукова О. (2022, 10 травня). Росіяни таки вкрали скіфське золото – Офіс генпрокурора. *Українська правда*. <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/05/10/248597/> (дата звернення: 19.04.2025)
17. Як знайти і повернути вкрадену Росією культурну спадщину, обговорили на круглому столі. (2023, 3 липня). *Український Інститут національної пам'яті*. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-znayty-i-povernuty-vkradenu-rosiyeyu-kulturnu-spadshchynu-obgovoryly-na-kruglomu-stolil>
18. Україна має право вимагати повернення культурної спадщини, вкраденої імперією. (2023, 23 липня). *SPRAVDI*. https://spravdi.gov.ua/ukrayina-maye-pravo-vymagaty-povernennya-kulturnoyi-spadshhyny-vkradenoyi-imperiyeyu/?fbclid=IwAR1O_qTrKVFgZVOJV5KShPbKBHYETAnxGprYGTtpZFmUFX1WMSwenzCNBus (дата звернення: 19.04.2025)
19. Ржеутська Л. (2023, 27 листопада). Історія митарств і повернення «скіфського золота» в Україну. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/uk/istoria->

- mitarstv-i-povernenna-skifskogo-zolota-v-ukrainu/a-67567523 (дата звернення: 19.04.2025)
20. Сааков В., & Ухіна І. (2023, 28 листопада). У Києві показали «скіфське золото», що повернулося в Україну (фотогалерея). *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/uk/u-kievi-pokazali-skifske-zoloto-so-povernulosa-v-ukrainu-fotogalerea/g-67576938> (дата звернення: 19.04.2025)
21. Поняття та різновиди культурної спадщини України. (n.d.). *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (МКСК)*. <https://mcsc.gov.ua/news/ukrayinska-kulturna-spadshhyna-materialni-ta-duhovni-nadbannya-nacziyi/> (дата звернення: 19.04.2025)
22. Рокко О. (2023, 25 січня). Історичний центр Одеси включили до списку ЮНЕСКО. *Суспільне. Одеса*. <https://suspilne.media/odesa/366484-istoricnij-centr-odesi-vklucili-do-spisku-unesko/> (дата звернення: 19.04.2025)
23. Україна та ООН. (2025, 20 березня). *Постійне Представництво України при ООН*. <https://un.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo> (дата звернення: 19.04.2025)
24. Культурна спадщина Криму. (n.d.). Кримський Інститут стратегічних досліджень. <https://ciss.org.ua/ua/kulturna-spadschina-krimu.html> (дата звернення: 19.04.2025)
25. Крим 2014-2017: анексована культура. (2017, 28 грудня). *Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим*. <https://ppu.gov.ua/press-center/krym-2014-2017-aneksovana-kultura/> (дата звернення: 19.04.2025)
26. Херсонес Таврійський внесли до списку світової спадщини ЮНЕСКО. (2013, 23 червня). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/25025529.html> (дата звернення: 19.04.2025)
27. Тригуб Г. (2013, 8 вересня). Тимур Бобровський: «Росії Херсонес Таврійський як об'єкт Всесвітньої спадщини не потрібен». *Український*

- тиждень*. <https://tyzhden.ua/tymur-bobrovskiy-rosii-khersones-tavrijskij-iak-obiekt-vsesvitnoi-spadshchyny-ne-potriben/> (дата звернення: 19.04.2025)
28. Большакова А. (2024, 26 червня). Росіяни знищили античний Херсонес і поставили на його місці новобуд. *Українська правда*. <https://life.pravda.com.ua/culture/rosiyani-povnistyu-znishchili-hersones-tavriyskiy-302335/> (дата звернення: 19.04.2025)
29. Red list of cultural objects at risk Ukraine. (n.d.). ICOM. <https://icom.museum/wp-content/uploads/2022/11/Emergency-Red-List-Ukraine-%E2%80%93-English.pdf> (дата звернення: 19.04.2025)
30. Україна та Чехія запускають проєкт з оцифрування пам'яток культури. (2024, 24 вересня). *УКРІНФОРМ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3907384-ukraina-ta-cehia-zapuskaut-proekt-z-ocifruvanna-pamatok-kulturi.html> (дата звернення: 19.04.2025)
31. Мобільний «Ковчег» із Чехії реставрує та оцифровує українську культурну спадщину. (2025, 21 березня). *УКРІНФОРМ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3973502-mobilnij-kovceg-iz-cehii-restavrue-ta-ocifrovue-ukrainsku-kulturnu-spadsinu.html> (дата звернення: 19.04.2025)
32. Емузей. (n.d.). <https://emuseum.com.ua/> (дата звернення: 19.04.2025)
33. Совщак А. (2023, 26 жовтня). В Україні створили віртуальний Музей вкраденого мистецтва. *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua/v-ukraini-stvoryly-virtualnyj-muzej-vkradenoho-mystetstva/> (дата звернення: 19.04.2025)
34. Миколайчук А. (2024). Шляхи застосування інтернету речей у превентивній консервації. *Український мистецтвознавчий дискурс*, (3), 84–89. <https://doi.org/10.32782/uad.2024.3.10>
35. Кунанець Н., & Липак Г. (2024). Використання методів штучного інтелекту для збереження культурного надбання. У: *Міжнародна наукова*

конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір». Конференції НБУВ. Доповіді, тези, презентації. інші матеріали. <http://conference.nbuv.ua/report/view/id/2012> (дата звернення: 19.04.2025)